

IRREPSEERUNT

(ISTHVÁNYFFY MIKLÓS LEVELE PÁZMÁNY PÉTERHEZ
A HITÚJÍTÁS MAGYARORSZÁGI KEZDETEIRŐL)

A propalatinus¹ saját kezű fogalmazványa² a pozsonyi országgyűlésen kelt 1605. február 1-jén. A sok javítást³ tartalmazó szöveget először Pray adta ki,⁴ megtalálható természetesen Katonánál⁵ is, később Fraknoi közölte az érsek⁶ levelei között.⁷ Nem tudom, hányan tették még közzé, az általam ismert utolsó kiadás 1995-ből való,⁸ a Jezsuita Okmánytárban találni.

Az eredeti fogalmazványt csak Pray és Balázs Mihályék használták, Katona Praytól idézi a szöveget, Fraknoi kiadása pedig – noha Prayé is előtte volt – tévesztéseinél általában Katonáéval egyezik meg, bár éppen a keltezésnél eltér attól. Mivel Pray elhagyta a levél végét (ezzel a Villeriusra tett utalást is), az kimaradt az említett következő két kiadásból is, a személynevek olvasata pedig gyakran pontatlan, olykor meg tévesztő.⁹

Az okmánytár összeállítói a levélhez szövegkritikai jegyzeteket nem fűztek, közlésekor azonban Pray (vagy átvevői) kiadásából is másoltak, máskülönben a jellegezetes *reor* – *videtur* tévesztés nem került volna be az ő változatukba.¹⁰ Olvasatukba másutt is csúszott hiba, a *Historiae* keletkezési idejére tett megállapításukkal pedig nem értek egyet. Szerintük ugyanis Pázmánynak a szöveg elején felidézett, a levél megírását eredményező kérése annak bizonyítéka, hogy Istvánffy történeti művét már a 90-es években elkezdte. A kilencvenes években gyűjtött Istvánffy olyan írásokat, amelyeket utóbb használhatott történeti mű alkotásához is,¹¹ arra azonban, hogy a végül harmincnégy könyvből álló opus összeállításához már akkor hozzá is kezdett, nem találtam adatot.¹²

¹ Istvánffy Miklóst (1538–1615) Rudolf 1581-ben nádori helytartóvá (*locumtenens officii palatinalis in iudiciis*, propalatinussá) teszi, a kinevezést az 1582. évi országgyűlés erősíti meg. Baronatust kap, 1606-ban tagja a Zsitva torkolatánál Rudolf nevében tárgyaló delegációnak. 1608 elejére fejezi be *Historiae* címen ismert latin nyelvű történeti művét, amelyben 1490–1607 közötti történeteket idéz fel. 1622-ben jelent meg Kölnben Pázmánynak köszönhetően, akire a kéziratot a szerző *morti vicinus* hagyta.

² OSzK Kt, Fol. Lat. 3606/3., f. 43a^{r-v}. (A jele alább **I**.)

³ Például mindjárt az elején pár szó leírása (*Cum me ad haec comicia accingerem*) után Istvánffy törlés és folytatás nélkül 180 fokkal elforgatta a papírt, majd megfordította, így az eredetileg versóból recto lett.

⁴ Specimen hierarchae Hungariae... / Posonii, Cassoviae, 1776, pars II., 216–217. (A jele alább **p**.)

⁵ Historia critica regum Hungariae... / Budae MDCCXCIV, tom. IX, ordine XXVIII., 287–290. (A jele alább **k**.) Köszönöm Tóth Gergelynek (OSzK, Térképtár) a szöveg megszerzését.

⁶ Pázmány Péter (1570–1637) 1582-ben katolizál, a kolozsvári jezsuita iskolában tanul tovább, majd belépve a rendbe Krakkóban, Bécsben, Rómában. 1598-tól Grazban tanít, 1607-ben hazatér, 1616-tól esztergomi érsek, 1629-től bíboros, 1635-ben megalapítja a nagyszombati egyetemet, a hazai ellenreformáció legnagyobb alakja.

⁷ Pázmány Péter levelezése / közlésezi FRANKL Vilmos. – Első kötet 1605–1625. – Bp.: Eggenberger, 1873. (MHH – D), 1–2. (A jele alább **f**.) Sajnos Fraknoi csak annyit tesz hozzá, hogy a levelet Pray töredékesen közölte, azt azonban nem, hogy maga tőle vagy valamelyik levéltárból vette a szöveget.

⁸ Jezsuita Okmánytár I/1–2 / s. a. r. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid, LUKÁCS László, a bevezető tanulmányt írta Balázs Mihály. – Szeged, 1995. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 34.) (A jele alább **j**.)

⁹ Így került például Bodó Ferenc helyére Dobó Ferenc. Emiatt aztán az én korábbi fordításom is hibás (Magyar történelmi 1526–1608 / Debrecen, 1998, 418–420.). KENÉZ Győzőé az **I** szövegén alapul, így benne a helyes névalak található: Janus Pannonius. Magyarországi humanisták / a válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek KLANICZAY Tibor munkája, Bp., Szépirodalmi K., 1982, 855–857.

¹⁰ A *reor* ugyanis a kéziratban egyértelmű, még csak javítás sincs a közelében, viszont a három másik kiadásban a helyén *videtur* áll.

¹¹ Lásd ehhez például NAGY Gábor: A váci püspök esete a személynökkel és a nádori helytartóval (Adalék a hosszú háború korának történetírásához) = Septuagesimo anno humanissime peracto. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára / Miskolc, 2004. – Publicationes Universitatis Miskolcensis sec. phil., tom. IX, fasc. 4., 151–170.

¹² Ismert, hogy saját közlése szerint 1598-ban vette őt rá az írásra Szuhai váci püspök, a ránk maradt kézirati részben pedig az **I**. könyv fölött a margón található saját kezű dátum 1600. november 30.

Isthvánffyval foglalkozva az is feltűnt, mind gyakrabban említik félreérthető fogalmazással reformációtörténeti műveként e levélfogalmazványt.¹³ Az ebben olvasható állításokat részben másként tudjuk. Már Pray és Katona is figyelmeztet, a lutheri tanok követőit nem az 1518. évi országgyűlés ítéli tűzhalálra, Erdélybe pedig a reformáció a szászok révén jutott be. Ismert továbbá, hogy nem került vissza az összes egyház püspöki kormányzás alá, hiszen a barát éppenséggel részben a gyulafehérvári be nem töltése révén működtette a Szulejmán által a kezükön hagyott területet, Frangepán Gergely szerepeltetése anakronisztikus is, stb.

Kultúrtörténeti érdekességén túl e szöveg számomra tovább erősíti Bendának azt a feltételezését, hogy 1605 őszen Istvánffy a *Historiae* írásában 1551 körül járhatott.¹⁴ Istvánffy ugyanis a levél vége felé utal arra az egyezésgre, amelynek értelmében a temesi területekért Petrovics Munkácsot kapta meg, e megállapodás pedig az oszmán által meg nem szállt országrészek 1551. évi egyesítésekor jött létre.

Mindezekre tekintettel helyesnek tartom a levélfogalmazvány közlését éppen négyszáz évvel az után, hogy a második bécsi pacificatio rögzítette az ágostai és a helvét hitvallás gyakorlásának szabadságát a királyságban.¹⁵ Az átírás során a központoszáson valamint a nagy betűk alkalmazásán változtattam, az *e* illetve az *y* helyébe *ae* illetve *ii* került. A kis vagy nagy kezdőbetűk használatának eltérését (például *comitia I* – *Comitia p*), valamint az egybeírás indgadozását (például *quo modo I, j* – *quomodo p, k, f*) nem jelöltem.

Végezetül egy-egy olvasati és fordítási problémáról. A levél végén, a képrombolásnál a kéziratban *quodam* kifejezést látok a *casu* előtt, amiként a *j* is, kétségtelen azonban, hogy a *quaedam* olvasat (**pkf**) könnyebben értelmezhető, tekintettel a korábban előforduló *imagines* kifejezésre. Ugyanitt az *iconoclasta* kifejezést Kenéz Győző említett fordításában annyira a főúrra értette, hogy Petrovics nevét megismételve külön odaírta. Azonban többszörös alárendelésről lévén szó e tagmondat (*qui etiam iconoclasta erat*) az előzőleg említett Kálmáncsehi Sánta Mártonra is vonatkozhatik, aki követelte az oltárok, képek mellőzését, debreceni lelkesége során ez viszályt szült,¹⁶ de van adat hasonlóra is erdélyi ténykedése idejéből, Kolozsvárról 1556-ból. Talán a grammatika is erősíti ezt a lehetőséget: Istvánffy a *dux*, az *auctor*, a *minister* és a *praedicans* kifejezésekkel illeti Kálmáncsehit, az *iconoclasta* elé írt *etiam* ezért egyértelmű (képromboló *is* volt), míg Petrovichhoz nem illesztett előzőleg egyetlen kifejezést sem. Magam tehát ennek az értelmnek megfelelően rendeztem fordításomban a tagmondatokat. Tény ugyanakkor, hogy Zoványi alapján másképp érthető.¹⁷

Ante, quam ad haec comicia iter instituissem, admonuit me dominus Gabriel Peteo nomine paternitatis vestrae, ut, si mihi constaret, quo primum tempore haeresis Lutherana Ungariam invasisset et quo modo tantum incrementi cepisset, paternitati vestrae significarem, id quod

¹³ Például a Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. kötetében (a Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár honlapján: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b151/ch26.html>) olvashatni: „Kisebb történeti munkák (életrajzok, a hazai reformáció története stb.), valamint egy történeti forrásgyűjtemény mellett az 1590-es években hozzáfogott monumentális magyar történetéhez...”

¹⁴ Lásd: BENDA Kálmán: Istvánffy Miklós levele 1605-ből / Irodalomtudományi Közlemények 1967, 187–190.

¹⁵ Az értelmezése körüli vitáról lásd PÉTER Katalin: Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága = uő: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból / Bp., 1995, 129–151.

¹⁶ Például: „Im Jahre 1551 erhielt er die evangelische Pfarrei zu Debrecen. Da er dort in den Fußstapfen Zwinglis radikale liturgische Reformen, wie Entfernung von Altären und Bildern forderte und dies auf Widerstand der noch lutherisch-konservativen Gemeinde stieß, wurde er zur Synode zu Ladány (wahrscheinlich Körösladány) im Januar 1552 vorgeladen, wo die lutherischen Seelsorger ihn exkommunizierten” (Biografisch-bibliografisches Kirchlexikon, Band III (1992) Spalten 983–985 Autor: Gabriel Adriányi, lásd: www.bautz.de/bbkl)

¹⁷ Petrovicsnál írja: 1551-ben a Ferdinánd uralma alá jutván, evidéki birtokai helyett 1552-ben Munkács várát és uradalmát kapta Petrovics, ki még ebben az évben közreműködött abban, hogy Kálmáncsehi Sánta Mártonnak a vezetése mellett a helvét irányt karolja fel a Bereg vármegyei papság. Erre aztán ki is hányatta a beregszászi és bizonyára még több más templomból minden maradványát a római katolicizmusnak... (Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. , 2213.)

me iam natu grandiore et ab ineunte puericia in luce hominum versatum latere non posse existimaret. Suscepi perlubens hunc laborem meque ad paternitatem vestram prima quoque occasione scripturum pollicitus sum. Sciat igitur tempore Ludovici secundi, regis nostri e Germania famam Lutheri in Ungariam perlatam esse, sed, qui eam sectam sequerentur, aut nullos fuisse aut paucissimos eosque, ut fieri solet, clancularios et lucifugas, quandoquidem in comiciis Pesthanis anni, nisi fallor, 1518 publico edicto proscripti et ad ignem damnati fuerant. Postea Mohaciensi clade atque innocentissimi regis interitu subsequuto caesisque in pugna omnibus fere episcopis et regno miserabilem in modum factionibus ac intestinis discordiis laborante episcopatus etiam per varios homines seculares violenter occupati sunt, nec, qui religionem labantem restitueret aut tueretur, ullus reperiebatur. Agriensem enim episcopatum Petrus Perenius post obitum Gregorii Frangepani episcopi violenter sibi usurpabat, Nitriensem Valentinus Turcus, Varadiensem Emericus Cibacus, Transsilvanam Albensem Franciscus Bodo, Chanadiensem Gaspar Perusith, Quinqueecclesiensem Iohannes Zerechen, Iauriensem vero Paulus Bakith aliosque alii nefarie occupatos retinebant conniventibus ambobus regibus, quamquam catholicis principibus sed partium suarum studiosos etiam per illicitas vias sublevare contendentibus. Sub hoc statu rerum Petrus Perenius primus ei sectae se addixit et concionatores Lutheranorum et Stephanum imprimis Copacium et Michaellem Ztarinum stipendiis invitatos in bonis suis et oppidis secure versari patiebatur. Sequutus eius exemplum Gaspar Dragffii Andream Batizii et Matthiam Devaii, Lutheranae similiter sectae concionatores in oppido Erdeod aliisque bonis suis publice concionari et haeresis semina spargere iubebat et ipse nemine, qui refrenaret, eam sectabatur. Unde etiam eadem secta tanquam ex proximo loco in Transsilvaniam facile irrepsit. Nec sine Dei optimi maximi iusto iudicio factum esse reor, quod auctores isti depravatae religionis non multo post deficiente familia stirpitus intercederent. Franciscum quoque Rewaii iam natu grandiore eadem mali labes iamtum infecerat, quem, quamquam id negantem a Ferdinando rege acrioribus verbis eam ob causam || correptum fuisse audivimus. Et hactenus quidem nemo ausus est se eius haeresis sectatorem confiteri, negligentia tamen principum et aliorum brevi factum est, ut etiam eiusmodi sectarii a magnatibus et principibus defensi publice suggestum conscendere et virus suum spargere non dubitarent et miseram plebem seducerent adeo, ut restitutis demum regimini episcoporum ecclesiis malum tamen hoc latius serpere et maiorem regni partem occupare non intermitteret bellis civilibus et intestinis discordiis occasionem maiorem ei subministrantibus. Paulo post irrepsit etiam Calvinismus duce et auctore quodam Martino Calmancehino, quem nostri Santa Marton vocabant, ministro seu praedicante in oppido Beregzaz, quod ad arcem Munkach pertinens eo tempore Petrus Petrovith obtinebat a rege Ferdinando per quaedam pacta concessum, qui etiam iconoclasta erat et, quum in templo imagines demoliretur, quodam casu in caput eius cecidisse fertur eumque ita allisisse, ut magno illato vulnere vix curatus fuerit. Et sic paulatim subrepentibus haeresibus Turcae etiam in nos grassandi maior facultas. Haec paternitati vestrae significare volui, quem peto maiorem in modum, ut mihi in maioribus imperare velit. Reverendo domino patri Villerio meum obsequium amanter deferat, rogo et felicissimum valeat. Posonii, prima Februarii 1605.

comicia **pkf** Comitia / Peteo **p** Petheö **k** Pethö **f** Petheö / Lutherana **I delet** in / Ungariam **I del.** et Trans **pkf** Hungariam / tantum **I insert literis superscriptis mox del.** a / cepisset **pf** coepisset / puericia **pkf** pueritia / Ungariam **pkf** Hungariam / sequerentur **pkf** tuerentur / clancularios **k** clamcularios **j** claucularios / comiciis **k** comitiis **pf** Comitii / Pesthanis **pkf** Pestanis / anni **pkf** anno / fallor **I del.** 152 / Postea **I del.** subsecuta / Mohaciensi **k** Mohatsiensi **f** Mohacsiensi / subsequuto **I ins. lit. superscr.** **pkf** subsequente **j** subsequuto / caesisque **j** cesisque / homines seculares **I ins. lit. superscr.** / occupati **I del.** sunt / labantem **I del.** re / ullus **pkf om.** / Agriensem **I del. lit. unam** / enim **pkf om.** / Perenius **p** Perennius **f** Perénius / Gregorii **pkf** Georgii / episcopi **I ins. lit. superscr., del.** Franciscani / Cibacus **pf** Cybacus / Transsilvanam **pk** Transsilvaniensem **f** Transylrvaniensem / Bodo **pk** Dobó **f** Dobo / Chanadiensem **I del.** Fran / Gaspar **p** Caspar **f** Caspa- / Perusith **k** Brussicz **pf** Perussicz **j** Perusich / Quinqueecclesiensem **p** Quinque-Ecclesiensem **kfj** Quinqueecclesiensem / Iohannes **k** Ioannes / Zerechen **p** Szecsényi **k** Szécsényi **f** Szecsenyi / Paulus **k** Paullus / Bakith **pf** Bakics **kj** Bakich / conniventibus **I a. corr.** connivente / ambobus **I ins. lit. superscriptis, del.** utrisque *quod a. corr.* utroque *fuit* / sed **I del.** ut / partium **I del.** quisque / contendentibus. **I del.** In / Perenius **p** Perennius / addixit **I del.** non quidem aperte (se enim catholicum simulabat maxime cum in aulam alterutrius regis veniret, (quorum

utriquo modo uni, modo alteri adhaerebat) / et **I ins. lit. suprscr., del. sed pf om.** / concionatores – in bonis **pkf** concionatores lutheranos stipendiis invitatos, et Stephanum imprimis Kopacium et Michaelem Rotarium in bonis / Lutheranorum **pkfj** lutheranos / et Stephanus – Ztarinum **I ins. lit. suprscr.** / Kopacium **pk** Koparium / Ztarinum **pkf** Rotarium / stipendiis invitatos **I ins. in margine** / Sequutus **I a. corr.** Sequuti **del.** postea sunt **mox ins. lit. suprscr. et del.** est **f** secutus / Gaspar **pf** Caspar / Dragffii **I a. corr.** Dragffius **del.** qui **p** Dradfj **k** Drágfi **f** Drágfy / Batizii **k** Batizi **f** Batisi **j** Batisy / Matthiam **pk** Mathiam / Devaii **k** Dévai **pf** Devay / Erdeod **pk** Erdöd **f** Erdöd / nemine **k** minime **j** nomine / nemine – sectabatur **pk** minime, qui refrenaret eam, sectabatur / refrenaret **I del.** aut **pf** refrenoaret / Unde – intercederent **I ins. in margine externa et infera** / Unde **k om.** etiam / tanquam **pk** tamquam / Transsilvaniam **I del.** facile irrumpere faedam secta **j** Transilvaniam **f** Transilvaniam / irrepsit **pkf** irrupit / reor **pkfj** videtur / quod **I del.** ii quorum / post **I del.** *verbum unum et literae forsam duae illeg.* / intercederent. **pkf** intercederent. **j** intercederant? / Franciscum **I ins. lit. suprscr., del.** Franciscus **pf** Franciscumque / quoque **I ins. lit. suprscr., del.** quoque **pf om.** / Rewaii **k** Révai **f** Révay **pj** Revay / grandiosem **I del.** et / iamtum **I del.** abripuit **pkf om.** / quamquam – negantem **I ins. lit. suprscr.** / quem **pkf om.** / quamquam **pkf add.** quidem / verbis **I del.** correptum / Et **I del.** hoc et quamquam / quidem **I ins. lit. suprscr.** / nemo **I del.** ausus **mox ex mox** in Ungaria / eius **I del.** sect / tamen **I del.** posterae ess (?) / etiam **I del.** publice / a **I del.** domi / defensi **k** defendi / regimini **I ins. lit. suprscr., del.** manibus **j** regiminis / tamen **I ins. lit. suspcr.** / occupare **I del.** videretur **pkf** corripere / Paulo post **I ins. lit. suprscr., del.** Calvinismus vero interea / auctore **p** authore / Calmancehio **pkf** Calmarenio / Santa Marton **pk** Sánta Martzin **f** Sánta Marczy / praedicante **j** praedicatore / Beregzaz **pkf** Beregszász **j** Beregsas / ad **I del.** op / Munkach **p** Munkacs **k** Munkáts **f** Munkács / pertinens **I ins. lit. suprscr.** / Petrovith **I a. corr.** Petrovítius **k** Petrovits **pf** Petrovics / obtinebat **j** optinebat / et, quum – Et sic **I ins. in margine externa** / quum **f** cum / demoliretur **j** demolaret / quodam **pkf** quaedam / cecidisse **f** caecidisse / curatus **pkf** non moratus / Et – valeat **kf om.** / sic **I iterat, del.** ut / facultas **I del.** daretur **mox** praerberetur / significare **I a. corr. illeg.** / imperare **j** impetrare / meum **I del.** Se / meum obsequium **j** mea obsequia / prima **k 3.**

Mielőtt erre az országgyűlésre¹⁸ elindultam volna, megszólított engem Pető Gábor¹⁹ úr atyaságtok nevében, hogy, ha tisztában vagyok vele, mikor támadta meg először a lutheri eretnekiség Magyarországot és mi módon burjánzott el annyira, jelezzem atyaságtoknak, minthogy úgy értékeli, hogy az előttem, aki már elég idős vagyok és gyermekkorom kezdetétől emberek közt forogtam, nem lehet rejtély. Nagy örömmel vállaltam el ezt a munkát és megígértem, hogy az első alkalommal írni fogok atyaságtoknak.

Tudja meg tehát, II. Lajos királyunk idejében hozták meg Németországból Luthernek²⁰ a híret, de olyanok, akik azt a szektát kövessék, vagy senki nem volt vagy igen kevesen, azok is, ahogy lenni szokott, rejtőzködők és a fényt kerülők, mivel, ha nem csalódom, az 1518. esztendőnek a pesti országgyűlésén²¹ nyilvános végzéssel levelesítették és máglyára ítéltettek.²² Aztán a mohácsi vereség és a legártatlanabb király pusztulása elkövetkeztével és levágtván a küzdelemben szinte az összes püspök²³ a királyságnak pedig nyomorúságos módon pártoskodásuktól és belviszályoktól való szenvedése közepette a püspökségeket is különböző világi emberek foglalták el erőszakosan, olyan pedig, aki a megingó religiót helyreállítsa vagy védelmezze, egy sem akadt. Az egri püspökséget ugyanis Perényi Péter²⁴ Frangepán Gergely

¹⁸ Rudolf január 25-én kelt levelében végül elhalasztotta az országgyűlést, meghirdetéséről, meghíúsulása okairól lásd részletesen: Magyar országgyűlési emlékek / szerk., bev. KÁROLYI Árpád, Bp., 1899. – MHH III. – XI. kötet, 3–118.

¹⁹ Gáborról csak annyit tudok, hogy a krónikáiról Gergely unokatestvére. Gergely *Rövid magyar krónikája* azonban éppen e levél alapján tájékoztat a reformáció hazai megjelenéséről.

²⁰ 1483–1546 között élt. Fiatalon Ágoston-rendi szerzetes lesz, Wittenbergben egyetemi doktor, prédikál a búcsúcédula-árusítás ellen is, mint ami nem vezet az üdvözüléshez. 1517. október 31-én e tárgyban levelet ír feletteseinek, amelyhez mellékel 95 tételt egy jövőendő dogmatikai vitához. A szög, a kalapács és a wittenbergi kapu története halála utáni, Melanchtontól származik.

²¹ Mivel ebben az évben Bácsón is volt országgyűlés, az *anni* genitivus nem meglepő az *anno* ablativusa helyett.

²² Csalódik, Pray és Katona ki is igazítja a szövegben, megadva az 1523. és 1525. évszámot. (Az 1523:LIV tc. halálukról és vagyonesztésükről rendelkezik, 1525-ben pedig a királyságra káros külföldieket eltávolító IV. törvénycikk utolsó, 4. §-a a *Lutherani comburantur* [a lutheriek égettessenek meg] kimondásáig jut.)

²³ Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek, Csaholy Ferenc csanádi, Móré Fülöp pécsi, Paksy Balázs győri, Palina Ferenc boszniai, Perényi Ferenc váradi püspök, azaz a praelatusok fele.

²⁴ Perényi Imre nádor 1502-ben született fia. Testvére váradi püspökként esik el Mohácsnál, ő túléli. Pártváltások közepette a király nélküli országgyűlések idején próbál hatalomra törni, állhatatlansága miatt kisfiát, Ferencet kezesnek kell a Portára küldenie. János halálával Ferdinándhoz áll végleg, aki a teljes kudarccal végződött 1542. évi hadjárat bűnbakjává téve bebörtönözteti. 1548 elején szabadul halálos betegen, március 1-jén már nem él.

püspök²⁵ halála után erőszakosan magának bitorolta; a nyitrai Török Bálint,²⁶ a váradit Czibak Imre,²⁷ az erdélyi fehérvárit Bodó Ferenc,²⁸ a csanádit Perusith Gáspár,²⁹ a pécsit Szerecsen János,³⁰ a győrit pedig Bakith Pál,³¹ másokat meg mások tartottak maguknál tilalmasan elfoglalván mindkét király³² – bár katolikus fejedelmek, de a pártjukon buzgólkodókat meg nem engedett módokon is segíteni törekvők – szemet hunyása közepette. A dolgok ilyen állapotában elsőként Perényi Péter adta magát ehhez a szektához és lutheránus hitszónokokat – méghozzá elsősorban Kopácsi Istvánt³³ és Sztárai Mihályt³⁴ – zsoldért meghíván birtokain és mezővárosaiban gondtalanul forgolódní túrt. Példáját Drágffy Gáspár³⁵ követve Batizi Andrást³⁶ és Dévai Mátyást,³⁷ hasonlóképpen a lutheri szekta hitszónokait Erdőd mezővárosában³⁸ és más birtokain nyilvánosan szónokoltatta és velük az eretnekség magjait hintette, azt maga is, nem lévén senki, aki zabolázza, követte. Innen, mint szomszédos helyről ugyane szekta könnyen bekúszott³⁹ Erdélybe is. Azt gondolom, nem is a legjobb, legnagyobb Isten igaz ítélete nélkül történt az meg, hogy a religió eltorzításának ezen szerzői nem sokkal később családjuk magszakadásával gyökerestől kihálnak. A már idősebb Révai Ferencet⁴⁰ is a rossznak ugyane fertőzete akkor már bemocskolta, akit, bár tagadott, Ferdinánd király hallomásunk szerint emiatt elég kemény szavakkal feddett meg. Eddig⁴¹ bizony senki nem is merészelte magát azon eretnekség követőjének vallani, mégis a fejedelmek és mások hanyagsága rövid

²⁵ Gergely 1503–1520 között kalocsai érsek volt († 1521), Mohács után pedig Szalaházy lett püspök. Frangepán és egri püspök Ferenc 1538-tól, nővére, Katalin pedig Perényi egyik fiának, Gábornak a felesége.

²⁶ 1502 körül született, 1521-ben ő az egyik nádorfehérvári bán, Mohácsnál a király testőrségének egyik parancsnoka. A polgárháború meghatározó alakja, utolsó pártváltásával 1536-ban János híve lett. Szulejmán Budát elvévén egyedül őt nem engedi szabadon a fogoly urak közül, 1550-ben halt meg.

²⁷ Tomori, majd Szapolyai alatt katonáskodik, 1526-ban papi rendbe lép, a kolozsmonostori apátságot kapja javadalmul. Részt vesz a mohácsi csatában, János király várad püspöknek teszi meg, legyőzi Cserni Jovánt, végül 1534. augusztus 12-én Gritti meggyilkoltatja.

²⁸ Gosztonyi János halála (1527) után mindkét uralkodó betölti a gyulafehérvári püspökséget, Gerendi Miklóssal illetve Statileo Jánossal. Mivel a terület 1529-től folyamatosan Jánosé, Gerendi nem foglalhatta el hivatalát. A katonának kiváló Bodó 1527. december 28-án Diósgyőr mellett vereséget szenvedett Ferdinánd hadaitól, állhatatos János-pártisága miatt bécsi börtönben hal meg.

²⁹ Fráter György sógora.

³⁰ Mesztegyői Szerecsen János 1534-ben hal meg, Szulejmán harmadik érkezése előtt ő fogja el Perényit a koronával és adja át a szultánnak.

³¹ Paksy elestével a püspökség 1534-ig, Ujlaki Frenc kinevezéséig üresedésben van, a javak pedig Bakith Pálnál, aki a Ferdinánd pártján szolgáló huszárokat vezette.

³² János (1526–1540) és Ferdinánd (1526–1564).

³³ Eredetileg ferences Sárospatakon, majd a lutheri tanok híve, tanít a Perényiek által létrehozott pataki kollégiumban, udvari papjuk is. Ténykedik Drágffy oltalma alatt is, vezetője az erdődi zsinatnak (lásd a 38. jegyzetet), utóbb Perényi fia, Gábor hívására visszatér Patakra. 1547-ben iskolát alakított Nagybányán is, † 1562 k.

³⁴ Rendtársa Kopácsinak, tanult Paduában, a pataki iskola egyik nagy alakja. A hódoltságban is hirdeti az evangéliumot, többször vesz részt hitvitán, † 1575.

³⁵ 1516–1545?, a Mohácson zászlótartóként meghalt országbíró, János fia, Kraszna és Közép-Szolnok főispánja, feleségével, somlyai Báthori Annával a hitújítók oltalmazói.

³⁶ 1510-ben született, megfordult a wittenbergi egyetemen, maga Melanchton ajánlja Perényi János ugocsai főispánnak. Végül ennek sógoránál, Drágffynál tevékenykedik Szatmár vidékén, részt vesz az erdődi zsinaton.

³⁷ A „magyar Luther” 1500 körül született, járt a krakkói egyetemen, majd idehaza káplán lett. 1529 végén beiratkozott a wittenbergire is, 1531-ben már itthon van, prédikátornak megy Kassára. Többször fogságba vetik nézetei miatt, fő pártfogója Nádasdi Tamás. Felkeresi Melanchton is, élete végén Kálvin szellemében tanít Debrecenben, azaz a fogoly Török Bálint feleségének Pempflinger Katának az oltalma alatt, † 1547 k.

³⁸ Az evangélikusok egyházszervezésének egyik első állomásaként 1545 szeptemberében itt tartott zsinatot majdnem 30 lelkész Szatmár megyéből és a Szilágyságból, az elfogadott cikkelyek a *Confessio Augustana* szellemiségét tükrözik.

³⁹ *irrespit*, mint a csúszómászó. Istvánffy kedvelt kifejezése számára ellenszenves esemény szemléltetésére, a *Historiae*ban is (például a pestis terjedésére az országgyűlésnek otthont adó Sopronban a XVIII. könyvben vagy a XXII. artikulus törvénybe kerülésére a XXXIII. és a XXXIV. könyvben), de alább még e levélben is.

⁴⁰ 1489–1553 között élt, turóci főispán, a kitörő polgárháborúban megnyeri Ferdinánd számára Cserni Jovánt, végül nádori helytartó. Lutherrel levelezett.

⁴¹ Azaz, amint a folytatásból is világos, Révai koráig.

idő alatt azt eredményezte, hogy efféle szektások is mágnások és főemberek⁴² által védetten nem haboznak nyilvánosan emelvényre lépni és kórukat⁴³ hinteni és a nyomorult népet félrevezetik annyira, hogy – bár az egyházak végül visszakérültek a püspökök irányításába⁴⁴ – e baj tovább gyűrűzni és a királyság nagyobb részét elfoglalni nem szűnik, miközben a polgárháborúk és a belviszályok nagyobb alkalmat szolgáltatnak neki. Kevéssel később bekúszott a kálvinizmus is, egy bizonyos Kálmáncsehi Márton,⁴⁵ akit a mieink Sánta Mártonnak hívtak, beregszászi⁴⁶ pap avagy prédikáló vezetésével és szerzésével (a munkácsi⁴⁷ várhoz tartozó, Ferdinánd király által bizonyos egyezségek révén átengedett mezővárost abban az időben Petrovics Péter⁴⁸ tartotta), aki képpromboló is volt és amikor a templomban képeket rombol, állítólag [egy] történetesen ráesett a fejére és őt úgy megütötte, hogy az okozott hatalmas seb miatt alig gyógyult meg. És így lassanként az eretnokségek bekúszásával a törököknek is nagyobb a tehetsége az ellenünk garázdálkodásra.

Ezeket akartam atyaságtoknak jelezni, akit szerfelett kérek, parancsolna nekem nagyobb dolgokban is. A tisztelendő atyának, Villerius⁴⁹ úrnak szolgálatomat szeretettel jelentse, kérem, és éljen igen boldogul! Pozsonyban, 1605 februárjának első napján.

⁴² A *principes* kifejezést a XVI. században ilyen értelemben is használták.

⁴³ *virus*, azaz *nyál*, tehát körülbelül *fröcsög*ni.

⁴⁴ Nem mindegyik, ismert például, hogy a gyulafehérvári palotába Izabellák költöztek be Statileo püspök halála után, a püspökség jövedelmét Fráter (egyébként a hitújítás ellensége) az államépítésre fordította. A praelatura csak ritkán és rövid ideig lesz betöltött, például a Ferdinándhoz tartozás pár évében (Bornemisza Pál) vagy a századfordulón (Náprágy Demeter).

1538-ban három felszentelt püspöke van az országnak, de 1572-ben is csak négy él. (SZANTÓ Konrád: A katolikus egyház története I–III / Ecclesia, 1987, III., 637.

⁴⁵ A krakkói egyetemről, ahová 1523-ban iratkozott be, magisteri címmel tér vissza, 1538-ban (gyulafehérvári kanonokként) fordul szembe a katolicizmussal. 1552-ben Beregszászon zsinaton vesz részt, ahol azt is kimondják, hogy a lerontott oltárok helyett nem kell másokat emelni. Török János birtokára, Debrecenbe megy, ám a maradék oltárok kihajigálása miatt távoznia kell. Erdélyben Petrovics pártfogását élvezve Kolozsvárott „magyar vallásként” terjeszti a sacramentárius (kálvini) irányt az ekkor ágostai hitvallású szász Heltai Gáspár és Dávid Ferenc ellenében 1556–57-ben. Ennek egyik következményeként 1557 nyarán Tordán tartott országgyűlésen a János Zsigmond nevében regnáló Izabella „*az országglakó urak igen állhatatos könyörgésére*” egyetért azzal, „...*ki-ki tartsa azt a hitet, amelyiket akarja, új és ősi szertartásaival, megengedve, hogy a hit ügyében döntésük szerint az történjék, ami nekik tetszik, mindazonáltal bárki jogsérelmén kívül, az új religió követői se ingereljék a régi vallást és annak követőinek se okozzanak semmi módon se jogtalanságot...*”. A lelkiismereti szabadság kimondása mellett a cikkely az evangélikus tanokban támadt meghasonlás (a régi tan a „szász”, az új a „magyar”) megszüntetésére zsinatot jelöl ki, amelyen aztán a beteg Kálmáncsehi nem jelenik meg. Rövidesen patrónusa, két hónap múlva maga is meghal, a kálvini irányzat időlegesen vereséget szenved Erdélyben.

kvöetkezmenye, hogy a szerveződő superintendentia élére kerül, † 1557.

⁴⁶ Ma Beregovo Ukrajnában.

⁴⁷ Ma Munkacevo Ukrajnában.

⁴⁸ A Szapolyai család rokona és tántoríthatatlan híve, amint az Izabellának és János Zsigmondnak a hatalomba való 1556. évi visszatérése kapcsán különösen megmutatkozik, † 1557. (Buda elvétele után Szulejmán neki adta a Temes vidékét szandzsákságnak, azaz temesi bán lett.)

⁴⁹ 1589-ben *pater Bartolomaeus Willerius belga* még az olomouci jezsuita collegium rectora, a következő hat évben már az ausztriai rendtartomány provinciálisa (kezdetben éppen Alfonz Carillo a társa). 1596-tól, amikor Pázmány lector logicae lesz a gráci kollégiumban, egészen 1608-ig ugyanott rector (itt professor theologiae scholasticae Pázmány 1604-ben), 1598–1619 között Ferdinánd (1578–1637; Ausztria főhercege; II., magyar király 1618-tól) confessarius. 1626-ban halt meg a bécsi rendházban. Lásd: Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I., I. (1551–1600), II. (1600–1640) / collegit et edidit Ladislaus LUKÁCS S. I. – Romae, 1978, 1982. – Monumenta historica Societatis Iesu ... vol. 125